

Joden in Noord-Oost Groningen. De joodse gemeenschappen in Appingedam, Bierum, Delfzijl, Kantens, Loppersum, Middelstum, Stedum, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Usquert, 't Zandt en omliggende dorpen (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Groningen, Nedersaksische studies, IV; Groningen: Stichting vrienden van het Rijksarchief, 1980, geïll., kaarten, grafieken, 583 blz., f55,50 incl. verzendkosten).

Het is met de geschiedschrijving der joden in Nederland merkwaardig gesteld. Men kan niet volhouden dat ze zou zijn verwaarloosd. Integendeel: er is in onze eeuw al een bijna onoverzichtbare hoeveelheid studies verschenen; er wordt ook (weer) een tijdschrift gewijd aan joodse geschiedenis uitgegeven. Maar er bestaat geen handboek (van Brugmans en Frank verscheen in 1940 alleen deel I; Gans' indrukwekkende *Memorboek* is geen eigenlijk gezegde geschiedschrijving) en evenmin een bibliografie. Bovendien blijken er — zelfs bij oppervlakkige beschouwing — niet alleen apert bevooroordeelde en onjuiste interpretaties van het joodse verleden te bestaan, maar er zijn vooral veel lacunes te signaleren. Het is dan ook begrijpelijk dat de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen in 1978 is overgegaan tot instelling van een actieve 'commissie voor de geschiedenis van de joden in Nederland'. Zo'n lacune in onze kennis betreft joods leven en cultuur in de Mediene. Het accent is, heel begrijpelijk, altijd sterk op Mokum komen te liggen. De laatste jaren is er echter een duidelijk 'revival' te signaleren van aandacht voor de verspreide joodse gemeenschappen in ons land (met name buiten Holland).

De hier aangekondigde bundel verdient speciale aandacht vanwege de bijzondere 'formule' die erin wordt toegepast. Ten Rijksarchieve is het initiatief genomen tot een grondige doorlichting van alle relevante archivalia om een beeld te krijgen van de kleine landelijke en stedelijke gemeenschappen in Groningen, waar de eerste vestigingen vaak al dateren uit het begin van de zeventiende eeuw. Daarmee heeft men een enorm arbeidsintensief onderzoek verricht. Niet alleen 'Groningse' bronnen werden bestudeerd, maar ook Haagse — met name het zeer belangrijke archief van het Opperconsistorie der Israëlieten, dat veel gegevens bevat over lokale gemeenschappen in de negentiende eeuw. De stof is ingedeeld in vier afdelingen: J.H. de Vey Mestdagh beschrijft de joodse gemeente van Appingedam (35-301); J. Dijkstra die van Delfzijl (303-432); E. Schut die van Stedum en Loppersum (433-497) en de 'Bijkerk' van Uithuizen (499-549). De auteurs hebben zo gedetailleerd mogelijk verslag gedaan van het gevonden materiaal, gestructureerd naar een aantal thema's. Daardoor zijn het toch voornamelijk kroniekachtige 'historiën' geworden. Daarin schuilt enerzijds zwakte — een eigenlijk gezegde geschiedschrijving zou een hoger niveau van abstractie en generalisatie vereisen —, maar anderzijds ligt hierin ook de kracht van deze uitgave. En daarop moge ik hier nadrukkelijk wijzen: onbewimpeld tonen de auteurs de consequenties van de lacunes in de bronnen voor de wijze waarop men dan geschiedenis moet schrijven. Dat geldt natuurlijk niet voor alle gemeenten: Appingedam en Delfzijl zelf bieden, hoe klein ook — nooit meer dan 192 en 196 leden (zie de grafieken op 120 en 348) —, min of meer afgeronde verhalen. Daaraan zal in de toekomst niet veel meer zijn toe te voegen.

De samenstellers van de bundel zijn echter verder gegaan. Het bijzondere karakter van deze uitgave ligt in de toevoeging van twee elementen die de keuze van de bescheiden ondertitel 'Bouwstoffen' rechtvaardigen: de bevolkingsoverzichten en de verbeelding der joodse grafstenen. Aan elk der genoemde hoofdstukken is een chronologisch bevolkingsoverzicht der gemeente toegevoegd. Wat betreft de periode vóór 1811 vindt men in die nominale lijsten zoveel mogelijk persoonsgegevens verzameld (inclusief plaats van herkomst,

overlijden, domicilie, beroep). Vanaf de wettelijke naamsaanneming zijn de leden van joodse gemeenten per familienaam gerangschikt. Dat het hier om zeer waardevolle bouwstenen gaat, behoeft wel geen betoog. Vanzelfsprekend deed zich onontkoombaar het selectieprobleem voor 'wie is jood', maar het lijkt erop dat de samenstellers dit pragmatisch hebben opgelost. Wat men met de niet-orthodoxen aan moet, zal wel een punt van overweging moeten blijven. Wat wellicht velen zal verbazen is de uitgebreidheid van de lijst van 78 aangetroffen beroepen (zie 30). Vele joden waren, zoals bekend, geldschieter, marskramer, veehandelaar of slager. Maar we vinden later in de tijd een veel groter variatie.

De beslissing om ook afbeeldingen der grafstenen en transcripties daarvan - door K. Jongeling - op te nemen, is van meer praktische dan principiële aard. Men had deze immers ook apart kunnen houden, nu al eerder door K. Jongeling en J. Brilleman was uitgegeven *Joodse begraafplaatsen in Groningen en Oost-Friesland*, I (Nedersaksische studies, II; Groningen, 1977). Eveneens aangeduid als 'Bouwstoffen', namelijk voor een geschiedenis van de joden in Groningen en Oost-Friesland; zie recensie in *BMGN* (1979) 342.

Deze bundel, die voorzien is van een omvangrijke index, kan pas goed tot zijn recht komen als de serie gecontinueerd wordt. Als, idealiter, na een jaar of tien op deze wijze de gehele provincie Groningen zal zijn geanalyseerd, zal het pas mogelijk zijn de bouwstoffen mede te laten fungeren voor een moderne geschiedschrijving van de Groningse joden in hun Nederlandse context.

A.H. Huussen jr.

J.S. Postma, *De Fryske minnisten en harren sosiëteit* (Fryske Akademy, no. 584; Franeker: T. Wever B.V., 1980, 373 blz., f39,50, ISBN9061353076).

In 1975 verscheen in de Fryske Archyfrige de door S. de Haan verzorgde inventaris van het archief van de Friesche doopsgezinde sociëteit. Eerder had S. Koopmans reeds op grond van het nog ongeordende archief een geschiedenis van deze sociëteit willen schrijven over de toen (in 1885) bijna twee eeuwen van haar bestaan (zij werd in 1695 opgericht), maar bij zijn overlijden had hij nog slechts 350 bladzijden uittreksels omtrent de periode van de eerste honderd jaar gemaakt. Nu ligt de arbeid van dr. Postma voor ons, die op het gebied der doperse studiën in 1958 een Marburgs proefschrift leverde, getiteld: *Das niederländische Erbe der preussisch-russländischen Mennoniten in Europa, Asien und Amerika*.

Zijn nieuwe boek dient zich althans voor de periode 1830-1980 aan als voortzetting van de *Geschiedenis der doopsgezinden in Friesland* van de hand van S. Blaupot ten Cate uit 1839. Deze laatste auteur heeft in doorgaans overzichtelijke publikaties de geschiedenis der doperse richting in diverse Nederlandse gewesten samenvattend behandeld. Welke methode Postma gevolgd heeft bij zijn beschrijving van de drie tijdvakken uit de geschiedenis der Friese doopsgezinde sociëteit (waarbij de cesuren gelegd zijn in 1795 en 1856) om aansluiting te bieden op het werk van Blaupot ten Cate is mij bij de lectuur van zijn boek niet geheel duidelijk geworden. De indruk die zich aan de lezer opdringt is namelijk in de eerste plaats die van overlading met feitelijke details, waarbij herhalingen bovendien allerminst zijn vermeden in het lijvige werk. De grote lijn is daardoor veelal wat moeilijk te onderscheiden.

'Der sil faaks hjir en dêr sein wurde, dat dizze wiidweidige behandeling dochs wier net nedich west hie', zegt de schrijver ergens (108), aan het slot van een paragraaf waarin hij drieëntwintig gevallen van bijstandsverlening aan particulieren uit de doeken heeft gedaan. En hetzelfde geldt voor de weergave van de eindeloze subsidie-kwesties met betrekking tot